

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 14 · APRIL 1975

At eller ikke at

I de senere år har man kunnet se at en konstruktionstype med *efter* + bisætning har vundet stærkt frem: *efter vi havde set fabrikken, tog vi hjem*. Det regnes for ukorrekt, idet det korrekte sprog altid kræver *efter* + *at* + bisætning: *efter at vi havde set fabrikken . . .* Rigtig mystisk bliver det når man tænker på at det korrekte er *før* + bisætning uden *at*. Altså *før vi har set fabrikken, kan vi ikke tage hjem* og aldrig *før at vi har set fabrikken, kan vi ikke tage hjem*. Det sidste er ikke bare forkert, det regnes ligefrem for vulgært. *Før at* er forkert, *efter at* er rigtigt!

En bisætning er i moderne dansk foruden ved sin særlige ordstilling kendetegnet ved at kunne have et *at* stående umiddelbart foran grundledet:

jeg tror at det bliver for dyrt
de regner med at der er tid nok
. . . uden at man kunne se det på ham
jeg blev hjemme fordi at jeg var forkølet
hvis ikke at du kan nå det, skal du bare ringe
det bliver skønt når engang at vi er færdige

Dette *at* har ingen betydning i sig selv, og det er derfor ikke så mærkeligt at det tit stryges i praksis:

jeg tror det bliver for dyrt
de regner med der er tid nok
. . . uden man kunne se det på ham
jeg blev hjemme fordi jeg var forkølet
hvis ikke du kan nå det, skal du bare ringe
det bliver skønt når engang vi er færdige

Men der er en vigtig forskel på hvordan man stryger *at* i de forskellige lag af dansk. Det korrekte sprog kræver at *at* altid stryges hvis bisætningen

indledes med et bindeord; i det man kalder det mere folkelige eller det vulgære sprog er strygningen af *at* frivillig efter bindeord, og vi har altså:

mens (at) jeg var på Det Kongelige Bibliotek . . .

når (at) vi ikke kan finde en bedre løsning . . .

ved du hvem (at) der var her?

hvis (at) du kommer for sent en gang til . . .

Hvad der er korrekt, og hvad der er forkert eller vulgært, kommer udelukkende an på hvem det er der bruger de forskellige udtryksmåder. Udtaler, former og udtryk der bruges og anerkendes af de befolkningsgrupper man kalder de dannede, betegnes som *korrekte*, mens enhver sprogbrug som disse befolkningsgrupper ikke anser for efterlignelsesværdig, betegnes som *forkert*, *fejlagtig* evt. *vulgær*. Mere ligger der ikke i ordene *korrekt*, *rigtigt* og *forkert*. Man kan således ikke sige at det vulgære *at* er dårligt eller forkert fx fordi det er overflødigt, for det korrekte sprog indeholder mange træk der er lige så overflødige, eller bedre: overtvedelige, og det kan i høj grad være nyttigt.

Hvis en bisætning er styret af et forholdsord, er det hovedreglen at man beholder *at* i korrekt sprog:

har du tænkt *på* at det er hans fødselsdag?

jeg undrer mig *over* at han gik med til det

vi gjorde det kun *for* at du ikke skulle komme noget til

det kan nok klares *ved* at vi tilbyder ham en erstatning

vi tager hjem *efter* at vi har set fabrikken

Ikke desto mindre er der visse forholdsord der kan indlede bisætning, men alligevel ikke tillader *at* i det korrekte sprog:

vi går ikke *før* () du har svaret

fra () hun kom *til* () hun gik talte hun kun om økonomi

(*ind*)*til* () døden jer skiller

han gik næsten *inden* () vi var færdige

jeg har ikke røget *siden* () jeg besluttede at holde op

I danske grammatikker og andre sprogbeskrivelser, fx Retskrivningsordbogen, forklares dette ved at *før*, *fra*, (*ind*)*til* osv. fører en dobbelttilværelse som forholdsord og bindeord. Når de indleder en bisætning er det i deres egenskab af bindeord, og så virker reglen »intet *at* efter bindeord«; overtrædes reglen får vi den vulgære og forkerte form *før at* . . . osv.

Men dette er ikke nogen forklaring, for det eneste argument der findes for at kalde *før*, *fra*, (*ind*)*til* osv. for bindeord i disse sammenhænge, er netop at de i korrekt sprog skal optræde uden *at*! Man kunne altså lige så godt opføre *før*, *fra*, (*ind*)*til* osv. som undtagelser fra reglen om at der skal *at* efter forholdsord. Men gjorde man det ville det blive svært at finde argumenter for at *efter* ikke måtte komme med blandt disse undtagelser, så det blev rigtigt at sige og skrive *efter vi har set fabrikken* . . .

Ordbøger og grammatikker har også en anden måde at klare problemet på: man regner *efter at* for ét bindeord, tidligere tit skrevet i ét ord, *efterat*. Så passer reglen: der er intet *at* efter *efterat*, og at udelade *at* ville være lige så forkasteligt og absurd som at stryge sidste stavelse af bindeordet *såfremt*. På den måde argumenterer man for det korrekte *efter at* ved at indføre en inkonsekvens i det korrekte sprog: det *at* der ellers altid behandles som en selvstændig bestanddel af sætningen, er i ét tilfælde ikke et selvstændigt ord, nemlig i forbindelse med *efter*. Uregelmæssigheden er bare flyttet fra et sted til et andet.

Hvad vi end gør kan vi ikke vise at *efter + at* er mere systematisk eller konsekvent end *efter* uden *at*. Men korrekt er det altså.

Hvis det er system og konsekvens der skal styre vore overvejelser, kommer vi til et andet resultat. Vi kan nemlig formulere den enkle og klare regel at alle de forholdsord der kan indlede tidsbisætninger, ikke har *at*. Det gælder *før, fra, (ind)til, inden, siden og efter*.

Men ligesom man i mønsteret på pengesedler for at vanskeliggøre kopiering indbygger en næsten mikroskopisk uregelmæssighed, som kun eksperterne kender, sådan har det korrekte sprog opretholdt den vilkårlige uregelmæssighed at *efter*, ene af alle tids-forholdsord, skal have *at*. Den indgår i et sæt af tilsvarende uregelmæssigheder som man må lære sig hvis man vil bruge sproget korrekt, og det er ikke så let. Det regelmæssige og konsekvente kan næsten alle klare, undtagelserne kræver en helt anden indsats.

Disse betragtninger over *at* og sprogrigtighed fører os til endnu en gang at se på det mest prominente problem i dansk sprogrigtighedsdebat, nemlig *fordi at*.

Siden middelalderen havde det danske folk ubekymret sagt *fordi at* vekslede med *fordi*, indtil en eller anden, formentlig engang i forrige århundrede, kom på den meget fornuftige tanke at hvis *når at . . . , som at . . . , mens at . . . , hvem at . . . osv.* skulle være fejl, så var *fordi at . . .* det også: intet *at* efter bindeord. Det har uden tvivl stødt på den praktiske vanskelighed at ingen har følt *fordi at* som noget forkert eller uregelmæssigt, eller sagt på en anden måde: de der sagde *fordi at* havde ikke nødvendigvis andre folkelige træk i deres sprog. Vi kender således *fordi at* hos flere af de store klassiske forfattere.

Men ved en ihærdig pædagogisk indsats lykkedes det i løbet af et antal generationer nogenlunde at udrydde *fordi at* hos de bevidste, dannede sprogbrugere. Kun jævne mennesker sagde *fordi at*, og det var omsider blevet et vulgært træk på linje med *hvis at . . .*

Så kommer sproghistorikerne, der tit i kraft af deres erhverv er meget frisindede i sprogrigtighedsspørgsmål, og oplyser at *fordi at* faktisk er det oprindelige. Det er jo ikke noget argument mod det der førte til fordøm-

melsen af *fordi at*, nemlig den opfattelse at det var et uregelmæssigt og usystematisk udtryk; men respekten for fortiden har været stor nok til at der blev indledt en rehabilitering af *fordi at*. Det har nu ført til at formentlig de fleste lærere ikke retter deres elever for at sige *fordi at*. Uden for skolen tager man nok gennemgående noget tungere på problemet.

Trods den forvirrede situation er det ikke særlig svært at råde mht. *fordi at*. Folk der taler eller skriver »vulgært« har normalt et rummeligt og tolerant syn på sproget; selv om de siger *fordi at* selv, vil de ikke føle sig stødt over *fordi*. Anderledes med dem der holder på det korrekte, i dette tilfælde *fordi* uden *at*; de føler sig i reglen distraheret og måske krænkede over at høre og især at læse *fordi at*. Hvis man derfor ikke er interesseret i at gøre det sproglige til et problem, men foretrækker den gnidningsfri kommunikation, bør man vælge *fordi* og undgå *fordi at*.

Ud fra samme betragtning kan man anbefale *efter at* fremfor bare *efter*.

Erik Hansen.

Oplysninger og råd fra Sprognævnet

Et udvalg af de ca. 3000 mundtlige og skriftlige forespørgsler som nævnet har besvaret i anden halvdel af 1974.

7501 *Spørgsmål:* Hvordan staver man navnet på den kvægrace, som udtales noget i retning af *sjarolæ* (med tryk på sidste stavelse)?

Svar: Vi kender to stavemåder: *charolaiskvæg* og *charollaiskvæg*. Ingen af dem er med i Retskrivningsordbogen. Vi har det indtryk at det er langt det almindeligste at skrive ordet med ét *l* (således er det fx skrevet i Landbrugets Ordbog, og der er en forening som hedder Danmarks Charolaisforening). Når en enkelt fremmedordbog staver ordet med *ll*, er det fordi det landskab i Frankrig som kvægracen er opkaldt efter, både kan staves *Charolais* og *Charollais* (den første mulighed er vistnok den almindeligste).

Også på norsk og svensk er, så vidt vi ved, den gængse skrivemåde med ét *l*.

Vi kan derfor råde til at stave ordet med ét *l*: *charolaiskvæg*.

7502 *Spørgsmål:* Udtaler man *ǰ*et i ordet *fjer*?

Svar: Den bogstavrette udtale [fje'r] er nu den almindeligste. Udtalen [fe'r] er dog stadig udbredt i de ældre generationer og kan også forekomme hos yngre, især i faste vendinger som *have en (lille) fjer på 'være let beruset', komme ud af fjerene og det rager mig en fjer*.

Spørgsmål: Passer det at det nu er blevet tilladt at skrive *taknemlig* i stedet for *taknemmelig*?

7503

Svar: Fra og med Dansk Retskrivningsordbog, 3. udg., 2. oplag (1938), har der i officiel retskrivning været valgfrihed mellem *taknemmelig* og *taknemlig*. Før den tid var den lange form *taknemmelig* den eneste tilladte, og det er stadig den man oftest ser.

Spørgsmål: Kan det hedde *efter firmaets ibrugtag af bygningerne viste det sig at ..*, eller skal der føjes noget til *ibrugtag*?

7504

Svar: I ordbøgerne finder man kun *ibrugtagelse* (Ordbog over det danske Sprog, bind 23 (1946), spalte 546, linje 32 ff., med citater fra 1916 og 1921) og *ibrugtagen* (Blinkenberg & Thiele: Dansk-fransk Ordbog, 1930–37). De to ord er dog sjældne uden for officielt sprog. I aviser, bøger og lign. er det et tredje ord man oftest støder på: *ibrugtagnin*g. Derimod har vi ikke tidligere mødt ordet *ibrugtag*.

Alle 4 ord kan dannes uden videre (til *at tage i brug*), i god overensstemmelse med gængse mønstre for orddannelse. Men ordet *ibrugtag* vil de fleste nok finde ejendommeligt, og *ibrugtagelse*, *ibrugtagen* og *ibrugtagnin*g virker stive, især *ibrugtagen*; dette har desuden ligesom andre ord der er afledt af et verbum ved hjælp af *-en*, det minus at det hverken har bestemt form eller flertalsform.

Det bedste er helt at undgå at bruge disse ord i den givne sammenhæng og i stedet skrive: *efter at firmaet havde taget bygningerne i brug*.

Spørgsmål: Findes ordet *medhør*?

7505

Svar: Ja. Det er vistnok kun med i en teknisk ordbog (Warrern: Dansk-Engelsk Teknisk Ordbog, siden 1964), men ordet har været brugt i hvert fald siden 1961. Ordet bruges specielt i forbindelse med båndoptagere, og det betyder 'aflytning af båndet samtidig med indspilningen'. Ordet er som så mange andre navneord på dansk dannet af et udsagnsords rod, *hør*, med et førsteled som kan være et forholdsord eller et biord, jf. *paralleller som påhør*, *ophør*, *genhør* (fx *på genhør*), *tilhør* (i sammensætningen *tilhørsforhold*) og det sjældnere *samhør*.

En anden måde at danne navneord af udsagnsord på er at bruge endelsen *-ing*, fx *høring*. Vi har set ordet *medhøring* brugt i samme betydning som *medhør* (jf. svensk *medhörning*), men *medhør* er langt det almindeligste.

Vi finder at ordet er godt; det er kort, kan ikke misforstås og forklarer sig selv.

Spørgsmål: Jeg støder undertiden på ordet *opfølgning*, men kan ikke finde det i ordbøger. Efter min mening er det et underligt ord. Er det anerkendt?

Svar: Vi har ikke fundet ordet i nogen ordbøger, men det er medtaget i listen over ny ord i dansk i Nordiske sprogproblemer 1959–60 (s. 142). I nævnets utrykte samlinger har vi et stort antal eksempler på brugen af det i de sidste 15 år. *Opfølgning* er altså et forholdsvis almindeligt ord i moderne dansk. Og i øvrigt bruges de tilsvarende ord *oppfølging* og *uppföljning* på samme måde i norsk og svensk.

Opfølgning bruges generelt om at fortsætte og fuldføre noget som allerede er i gang, med henblik på fuldstændiggørelse, konsekvens, fx: »Lovforslaget er en opfølgning af en FN-konvention som Danmark har underskrevet«; »Den indførte særtold kræver opfølgning med nedskæringer i de offentlige udgifter«. Ordet betegner specielt at noget føres à jour så at det er i orden, på højde med de krav der stilles, fx: »Opfølgningskurser der sikrer at de pågældendes kundskaber til stadighed er i overensstemmelse med udviklingen«. I forretnings- og reklameverdenen bruges det specielt om at realisere noget i overensstemmelse med forud lagte planer eller med ordrer, aftaler etc. I stillingsannoncer kan det således meddeles at arbejdet bl. a. består i produktionsplanlægning og opfølgning, eller i opfølgning af ordrer, indkøbsaftaler, eksportkontrakter og lign. Endvidere bruges ordet i forbindelse med journalistik om at forfølge en sag med henblik på fuld belysning og kortlægning af den, fx: »God opfølgning af den engelske havnestrejkes danske konsekvenser«. Ordet *opfølgning* dækker altså et betydningsområde som ikke kan udfyldes med et andet dansk ord: det kan ikke uden videre erstattes af betydningsmæssigt nærtstående ord som fx *videreførelse*, *fortsættelse* eller *efterbehandling*.

Til grund for ordet *opfølgning* ligger ordforbindelsen (at) *følge op*. Den er dannet som en oversættelse af det engelske (to) *follow up* og har forlængst vundet hævd i dansk. Mht. orddannelsen er *opfølgning* altså parallelt med fx *opdækning*, *opringning*, *opsugning* (af *dække op*, *ringe op*, *suge op*) og med et tilsvarende, nyere udtryk som *opbakning* (af *bakke op*).

Vi kan konkludere at der ikke er nogen grund til at undgå ordet: det er ret almindeligt, det imødekommer et behov, og det følger de normale regler for orddannelse.

Spørgsmål: Jeg har flere gange set ordet *campus* i forbindelse med udbygningen af de ny universiteter (eller universitetscentre), bl. a. i Statstidende, fx *institutbyggeri på Odense Universitetscenters campus*. Hvad menes der med ordet, og hvordan bøjes og udtales det? Kan De ikke anbefale et mere hjemligt i stedet?

Svar: I enkelte fremmedordbøger, især ældre, står der at *campus* er et latinsk ord som betyder 'åben mark', 'slette' og lign. På engelsk i USA kom ordet allerede i 2. halvdel af 1700-tallet til at betegne et universitets område, både bygninger og friarealer. Det er i denne betydning ordet i de seneste år er gået over fra engelsk til dansk. Det ældste eksempel som vi kender, er fra Aktuelt, 1961 (artiklen er trykt i Paul Diderichsen: Sproget, Virkeligheden, Fantasien (1964), s. 92-99). Jf. desuden bogen Nordiske sprogproblemer 1966 og 1967, s. 81. Ordet *campus* bliver også brugt på norsk og svensk men vistnok kun om universiteter i USA. På finsk (*kampus*), tysk og fransk kan ordet bruges i samme betydning som på dansk, også om hjemlige universiteter. For alle sprogene har engelsk (oprindeligt kun i USA) været forbilledet. På svensk er for øvrigt *universitetsområde* et almindeligere ord.

På dansk kender vi kun *campus* som fælleskønsord (*campusen* eller *campussen*). Af og til forekommer ubestemt form brugt i stedet for bestemt, fx *byggeri på campus* (jf. engelsk *on campus*); om tilsvarende brug af andre danske ord som stammer fra latin, se: Nyt fra Sprognævnet, nr. 5 (sept. 1970), s. 6 øverst. Som flertalsform har vi set både *campus* og *campuser* (kan også staves *campusser*); da det er hovedreglen at ny ord fra andre sprog, især fælleskønsord, får *-er* til i flertal, kan vi tilråde flertalsformen *campus(s)er*.

Ordet *campus* bør udtales sådan at første stavelse lyder ligesom *kam-* i *kampe*.

Hvis man ikke er sikker på at man straks bliver forstået når man bruger ordet *campus* i en dansk tekst, kan man i nogle tilfælde i stedet anvende *område*, nemlig når det i forvejen fremgår at det er et universitet der er tale om, fx i forbindelser som *dette universitetscenters område*. I andre tilfælde kan man anvende ordet *universitetsområde*, fx *biblioteksbyggeriet på universitetsområdet*.

Spørgsmål: Hedder det *en kondom* eller *et kondom*? Ordet står jo ikke i Retskrivningsordbogen.

7508

Svar: Ifølge Ordbog over det danske Sprog (i et bind fra 1928) og de fleste andre ordbøger er ordet fælleskøn: *en kondom, kondomen*. Men enkelte ordbøger anfører bøjningsformen *kondomet*; i nyere faglig litteratur og i annoncer fra de senere år optræder *kondom* vistnok kun som intetkønsord. Det må derfor tilrådes at bøje ordet: *et kondom, kondomet*.

Spørgsmål: I en sang der for øjeblikket er på dansktoppen, bruges udtrykket *have sommerfugle i maven*. Hvad betyder det?

7509

Svar: Udtrykket stammer fra engelsk *have butterflies in the stomach*. I engelske ordbøger står der at det er et forsøg på at beskrive den kriblen man føler i maven før et voveligt forehavende eller en stor begivenhed. Således skal dronning Elisabeth II have sagt at hun har sommerfugle (i maven) når hun skal åbne Parlamentet (*I always have butterflies when I open Parliament*).

Det danske udtryk bruges på samme måde som det engelske, jf. følgende eksempler fra aviser: *Jeg havde sommerfugle i maven da jeg skulle starte kurset. Hvordan ville holdet blive? – De får »sommerfugle i maven« af spænding. Aldrig har der i nogen film været vist så kæbeknagende slagsmål (annonce). – Han har haft sommerfugle i maven, men nu er han mere rolig.*

Nævnets ældste eksempel er fra 1967, vendingen er ikke med i danske ordbøger, og endnu i Kjærulff Nielsen: Dansk-engelsk ordbog, 1974, oversættes det engelske udtryk med *have sug i mellemgulvet (el. maven) [af nervøsitet]*; *have kriblen i maven*. Vendingen synes således at være ret ny i dansk, og den har for øjeblikket et vist modepræg.

At færdes i sproget

er titlen på en ny bog som Sprognævnet netop har udsendt i anledning af tyveåret for nævnets oprettelse. Bogen er en samling artikler om aktuelle spørgsmål i moderne dansk, fx:

- Hvor går grænsen mellem rigsmål og dialekt?
- Hvornår hedder det *ingen*, og hvornår hedder det *intet*?
- Kan en fjerdemand være en dame?
- Hvorfor må man ikke sige *et kranie* og *et gymnasie* når man godt må sige *en præmie* og *et orgie*?
- Hvor meget har sproget forandret sig i de sidste tyve år?
- Hvem bestemmer over sproget?

At færdes i sproget er udkommet hos Gyldendal og kan kun købes hos boghandlere. Den koster 37,50 kr.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn og udsendes to gange om året. Man kan tegne abonnement på ét eller flere eksemplarer ved at indbetale 2 kr. én gang for alle til nævnet (postkonto 6 10 17 20). I øvrigt er abonnementet gratis.

Nr. 12–14 kan fås endnu.

Dansk Sprognævn, Vester Voldgade 115³, 1552 København V. Postkonto 6 10 17 20. Telefon (01) 11 37 05 (oplysning 10–16).